

Akkerman, F., Steenbakkers, P., *Spinoza to the letter. Studies in words, texts and books* (Brill's studies in intellectual history CXXXVII; Leiden, Boston: Brill, 2005, xiii + 344 blz., €75,-, ISBN 90 04 14946 5).

Dit boek bestaat hoofdzakelijk uit bijdragen aan het congres dat Fokke Akkerman en Piet Steenbakkers in 1990 hielden aan de universiteit van Groningen. Dat de hier samengebrachte artikelen niettemin nauwelijks verouderd zijn, zegt veel over de vooruitgang die de afgelopen jaren is geboekt in het filologisch onderzoek naar Spinoza's werken. Het openingsartikel — een Franse vertaling van een oorspronkelijk in het Latijn verschenen opstel van de hand van J. H. Leopold — uit 1902 misstaat hier evenmin. Akkerman en Steenbakkers zijn zelf autoriteiten bij uitstek op dit terrein, getuige hun rol binnen de internationale equipe die al geruime tijd aan de 'definitieve' Spinoza-editie werkt. Naar verwacht zal de PUF nu binnenkort het laatste deel van deze Latijns-Franse uitgave op de markt brengen, met de door Akkerman en Steenbakkers te bezorgen tekst van de *Ethica*. In de ogen van filosofen zal ongetwijfeld dan pas duidelijk worden of en hoe zeer de uitgaven van Gebhardt (1925) en Van Vloten en Land (1882-1883) inderdaad toe waren aan vervanging. Toch blijkt nu al hoe zeer het filologisch en historisch detailonderzoek ook om zichzelf de moeite waard kan zijn, want deze bundel slaagt er in het overgeleverde beeld rond Spinoza op een aantal punten te nuanceren. De kwaliteit van de afzonderlijke bijdragen is hoog.

Het eerste deel van dit driedelige boek betreft de taal, de stijl en het vocabulaire van Spinoza. In twee belangrijke overzichtsartikelen, van Iiro Kajanto en Michelle Beyssade wordt Spinoza's Latijn nog eens langs de meetlat gelegd: vergeleken met het klassieke Latijn en dat van de scholastiek, de neolatijnisten uit de (late) Renaissance en Descartes, blijkt Spinoza's Latijn lang zo kaal niet als dikwijls wordt beweerd. Met name de scholia en de appendices bij de stellingen van de *Ethica* zijn bij gelegenheid bepaald bloemrijk geschreven. De meer gedetailleerde stukken uit dit deel behandelen vervolgens het vocabulaire van het *Tractatus de intellectus emendatione* (TIE), de wijze waarop hij zich in het *Tractatus theologico-politicus* (TTP) van de eerste persoon werkwoordsvorm bedient, en de manier waarop hij in datzelfde boek citeert. Bij zijn omgang met Hebreeuwse citaten wordt eveneens uitvoerig stilgestaan.

Het tweede deel behandelt de overlevering, vertaling en drukgeschiedenis van heel Spinoza's oeuvre en het auteurschap van met name twee aan hem toegeschreven boekjes over de regenboog en de kansberekening. Filippo Mignini en Fokke Akkerman behandelen achtereenvolgens de tekst van TIE en TTP, en Johan Gerritsen laat zien hoe slecht wij zijn geïnformeerd over de drukgeschiedenis van Spinoza's geschriften. Bijzonder is zijn claim dat de beruchte Jan Rieuwertsz., aan wie Clasina Manusov een afzonderlijke studie wijdt, wel Spinoza's uitgever, maar zeker niet zijn drukker is geweest. In dit deel trekken echter vooral de stukken van Michael Petry en Jan de Vet de aandacht. Volgens Petry was Spinoza wél de auteur van de *Stelkonstige*

Reeckening van den Regenboog en *Reeckening van Kansen*, volgens De Vet was Spinoza dat niet. De Vet houdt Salomon Dierquens verantwoordelijk voor beide teksten, die na hun eerste, gezamenlijke uitgave in 1687 pas weer onder de aandacht werden gebracht door Johannes van Vloten. Nadat ze waren ontdekt door Frederik Muller, schonk hij deze teksten een plaats in zijn editie van Spinoza's *Opera Posthuma*. Hoe vindingrijk Petry's wezenlijk wetenschapshistorische verdediging van Van Vlotens keuze ook blijft, de argumentatie van De Vet is overtuigender: deze traktaatjes laten er weinig twijfel over bestaan dat de auteur in 1687 nog in leven moet zijn geweest en een in Leiden studerende zoon moet hebben gehad. Spinoza voldoet aan geen van deze voorwaarden, Dierquens aan beide.

Tenslotte worden in het derde deel van deze bundel de negentiende-eeuwse edities van Spinoza besproken door Jelle Kingma, waarna Henk Nellen schrijft over het uitgeven van Grotius' correspondentie. Die bijdrage lijkt misschien in een *Spinoza to the Letter* een vreemde eend in de bijt, maar alleen al uit de schrijvende discrepantie tussen de omvang van de zeer omvangrijke correspondentie van Grotius en de kleine, overgeleverde briefwisseling van Spinoza vallen belangrijke lessen te trekken, niet in de laatste plaats door Spinozabiografen. Deze bundel wordt passend afgesloten met een bijdrage van Hans Gerhard Senger over de principes en de pragmatiek van de editietechniek, die ongetwijfeld alle historici van de vroegmoderne tijd ter harte zal gaan. Vanuit filosofisch perspectief is echter, zoals gezegd, wat voor heel dit boek geldt a fortiori van toepassing op dit laatste artikel, want de wijsgerige winst van de indrukwekkende geleerdheid die hier in stelling wordt gebracht, zal eerst moeten blijken uit de nieuwe uitgave van Spinoza's *Opera* zelf. Editeuren vermijden het liever te spreken over 'definitieve' edities, maar nu sinds de late jaren zestig van de vorige eeuw de belangstelling voor Spinoza weer een hoge vlucht heeft genomen, zal hopelijk ook *Spinoza to the Letter* er toe bijdragen dat nu binnen afzienbare termijn een editie voorhanden komt die filologisch en historisch op zijn minst bij de tijd is.

Wiep van Bunge

Arnold, C. J. C. W. H., Franken, M. A. M., *J. H. Gunning 1768-1853. Uit het bewogen leven van een ondernemer, papierfabrikant en maire van Apeldoorn* (Utrecht: Matrijs, 2005, 217 blz., €24,95, ISBN 90 5345 278 8).

Dit is een boek met een bijzondere ontstaansgeschiedenis. De eerstgenoemde schrijver, Arnold, die eind zestiger jaren promoveerde op *Apeldoorn in opkomst*, was al geruime tijd bezig met het verzamelen van gegevens betreffende de ondernemer en maire J.H. Gunning. Arnold was van plan om na zijn pensionering Gunnings biografie te schrijven. Het mocht echter niet zo zijn: hij overleed in 1999, kort na zijn afscheid als rector van een scholengemeenschap te Haaksbergen. Franken, zijn vriend, collega en vakgenoot, beloofde Chris Arnold, de uitgebreide aantekeningen over Gunning tot een boek uit te werken.

Weldra ontdekte Franken echter dat zijn aanvankelijke idee dat hij ‘slechts behoefde te functioneren als een te-boek-steller van de aantekeningen van Chris lichtelijk naïef bleek.’ (6) Hij werd namelijk steeds weer door anderen op nieuwe bronnen gewezen. Van de informanten is bovenal de heer F. D. Gunning, gewezen huisarts te Velp, voor Frankens onderzoek van onschatbare betekenis geweest, onder meer door zijn ‘herontdekking’ van het authentieke verslag van Gunning over zijn arrestatie en deportatie door de Fransen naar Parijs.

Johannes Hermannus Gunning werd in 1768 in Haarlem geboren. Hij was de zoon van een immigrant uit Munsterland, die het in Haarlem als linnenwever tot een zekere welstand bracht, ondanks de toenmalige economische malaise in de Haarlemse textielbranche. Johannes erfde de wilskracht, het doorzettingsvermogen en een praktische intelligentie van zijn vader. Hij was uiterst ambitieus: zijn levensdoel was om zich boven de middenstand te verheffen en zich als zakenman op te werken tot de welgestelde hogere burgerij.

Ondanks de conjuncturele tegenwind en de politieke troebelen wist Gunning als jongeman in Amsterdam in korte tijd een gefortuneerd zakenman te worden. Vanaf het jaar 1800 namen zijn zaken een wijdere vlucht, toen hij zich ging bezighouden met leveranties van wapens aan de Bataafse en Franse legers. In 1801 verhuisde hij naar Den Haag. Daar fungeerde hij als groot-handelaar voor de legerautoriteiten, en het geld stroomde binnen. Het jaar 1808 betekende het hoogtepunt; toen wist hij met de regering contracten af te sluiten voor de ravitaillering van het leger en de marine ter waarde van ruim anderhalf miljoen gulden. In datzelfde jaar verhuisde hij naar Apeldoorn, waar hij de papierfabriek De Vliet gekocht had. Met de kolossale legercontracten in de portefeuille dacht Gunning dat hij zich de enorme uitgaven voor een statig huis wel kon veroorloven. Zo kon hij zich eindelijk de deftige levensstijl aanmeten waarnaar hij altijd gestreefd had.

De grote streep door de rekening was de plotselinge invasie van de Engelsen in Zeeland in 1809. Gunning was verantwoordelijk voor de ravitaillering van leger en vloot en in alle chaos wist hij die op bewonderenswaardige